

АРХИВОЗНАВСТВО

UDC 339.9(477):025.171“192”

ДАНИЛЕНКО О.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, доцент (Україна)

**АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНИХ
ЗВ'ЯЗКІВ УСРР У 1920-ті РОКИ**

Аналізуються архівні джерела з історії міжнародних зв'язків Української СРР у 1920-ті роки. Основні документи з даної проблематики містяться у фондах двох державних архівів - ЦДАВО і ЦДАГО, і стосуються дипломатичних, економічних, соціальних, гуманітарних, культурних, науково-освітніх та інших зв'язків УСРР з закордоном. Архівна база є репрезентативною і цілком достатньою для здійснення різнопланових науково-історичних досліджень міжнародних зв'язків України у 1920-ті роки.

DANYLENKO O.V.

Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Dr (History), Associate Professor (Ukraine)

**ARCHIVE SOURCES IN RESEARCH THE HISTORY OF INTERNATIONAL
CONNECTIONS OF UKRAINIAN SSR IN 1920th**

Main archive documents about international relations of Ukrainian SSR in 1920th are analyzing in the article. Most part of these documents concentrating in two State archives - CSAPO and CSAHI. International relations is complicated system of political, diplomatic, economic, social, humanitarian, cultural, scientific, educational, sporting and other connections between countries. It was proved in the article that Ukraine was active participant of international relations for all 1920th. In 1918-1923yy international connections of Soviet Ukraine was mainly concerned in it's diplomatic institutions and represented by officials. But even after creation Soviet Union in 1922 and closing Ukrainian International Affairs Peoples Committee in 1923, Ukrainian SSR stayed as part of international relations by direct contacts between people, by citizen's unions, by trade institutions, by books-exchange activity, by Red Cross organizations, by transport communications, by communications, by technical cooperation, by cultural and sport interaction or through diplomatic organizations of Soviet Union until the end of 1920th. Personal connections between Ukrainian citizens and foreigners were important part of interstate relations, as we can see from archive collections. There are enough personal documents in archives, which belong to H.Rakovskyy, M.Skrypnyk, I.Kulyk, O.Polotskyy, O.Aussem, V.Aussem, M.Levytskyj, O.Shumskyj, E.Kviring, J.Kotsyubynkyy, D.Manuilskyj, V.Jakovlev, E.Terlekyj, S.Bron and other official persons of Ukrainian Soviet State. These documents shows different levels and different directions of international relations of Soviet Ukraine in 1920th.

ДАНИЛЕНКО А.В.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, доктор исторических наук, доцент (Украина)

**АРХИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ
СВЯЗЕЙ УКРАИНСКОЙ ССР В 1920-е ГОДЫ**

Анализируются архивные источники по истории международных связей Украинской ССР в 1920-е годы. Основные документы по данной проблематике содержатся в фондах двух государственных архивов - ЦГАВО и ЦГАОО, и касаются дипломатических, экономических, социальных, гуманитарных, культурных, научно-образовательных и других связей УССР с заграницей. Архивная база является репрезентативной и вполне достаточной для проведения разноплановых научно-исторических исследований международных связей Украины в 1920-е годы.

Інформаційна репрезентативність джерел є неодмінною складовою історичного дослідження, але не менш важливим має бути наукове обґрунтування їх вибору, тобто такої сукупності та внутрішньої класифікації, яка б забезпечила вивчення соціальних систем. У зв'язку з цим потрібно констатувати, що міжнародні відносини становлять складну систему політичних, економічних, соціальних, наукових та культурно-освітніх зв'язків між країнами, вивчення яких неможливо здійснити без з'ясування взаємодії підсистем. Останні є структурно-формуючими, хоча існують і похідні, але їх виразниками постають джерела інформації, тобто конкретні документи і матеріали.

Методологією історичного дослідження є сукупність методів, прийомів, підходів. Однак без прикладного застосування методологія залишається абстрактною теорією. Практика історіописання це, насамперед, науково обґрунтоване структурування інформації про минуле шляхом системного вивчення джерел, яке і забезпечує об'єктивність дослідження, оскільки його об'єктом є не саме явище, а різноманітні носії інформації про нього. Вичерпність історичного знання залежить від кількох обставин, серед яких чільне місце займає рівень презентативності джерел, тобто використання їх генеральної чи вибіркової частини, якщо вони виявлені, типологізовані, перевірені на автентичність тощо.

Сучасні історіографічні джерела з міжнародної тематики демонструють кілька оціночних характеристик, маючи такі фразеологічні виразники: *“міжнародні відносини”*, *“міжнародні зв'язки”*, *“міжнародне співробітництво”*. Міжнародні відносини у 20-х роках ХХ ст. мали міжсистемний рівень, який включав державні, політичні та соціальні підсистеми країн, тому у випадку становлення дипломатичних відносин доцільніше було використовувати термін *“міждержавні відносини”*, що зумовило б і відповідний підхід до формування джерел. Дипломатичними можуть бути відносини між країнами на рівні послів та представництв, а міждержавні значно ширшими, тому що їх суб'єктами стають господарські та інші установи.

Здійснюючи вибірку джерел щодо цього періоду, важливо врахувати складну систему, яку представляли міжнародні зв'язки УСРР з європейськими країнами, що стосувалися політичних, економічних, соціально-гуманітарних та науково-культурних стосунків державних, партійних, громадських, відомчих, кооперативних установ та організацій, а також персональних. Для системного структурування джерел з метою їх аналізу можна використовувати проблемно-тематичний підхід шляхом виокремлення відповідних блоків: політичного, економічного, соціально-гуманітарного, науково-освітнього, культурно-мистецького, а також інституційний, але тоді формування структури має відбуватися за принципом концентрації архівних документів і матеріалів радянських, партійних, громадських, кооперативних, відомчих установ та організацій. Обидва підходи мають право на застосування, оскільки спрямовані на вилучення з різних джерел інформації про минулі соціально-політичні системи.

Групування джерел за проблемно-тематичними блоками вимагає їх складної класифікації, але формування історичного знання має два базових етапи: виявлення носіїв інформації з їх належною змістовою характеристикою та структуруванням, а також оформлення подій і явищ у вигляді науково-історичного факту. Було обрано два підходи структурування архівних джерел, які становлять своєрідну генеральну колекцію для вивчення проблеми. Основним став інституційний підхід, реалізація якого спирається на проблемно-тематичну типологізацію, тобто за принципом інформаційної однорідності про той чи інший об'єкт. Йдеться лише про архівні документи і матеріали, а не про усі види джерел, оскільки збірники документів є похідними від перших, навіть періодична преса, певною мірою статистичні довідники, хоча вони становлять відносно самостійні типи джерел. Отже, спираючись на функціонально-комбінований підхід, було проаналізовано архівні фонди партійних, радянських, кооперативних, громадських та інших організацій, відомств, представництв, відшукано документи і матеріали, які безпосередньо стосувалися зв'язків України з європейськими країнами в 1920-ті роки. Шляхом тематичного відбору джерел формувалися відповідні блоки інформації, на основі яких відтворювалися події, факти, явища.

Документи партійних структур (секретаріату, оргбюро, політбюро ЦК КП(б)У), які зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) (ф. 1, оп. 6, 20), представлені протоколами засідань політбюро, доповідними записками, інформаційними зведеннями, окремими листами українських дипломатів (Ю. Коцюбинського, І. Кулика, О. Полоцького, В. Ауссема, Д. Мануїльського, Х. Раковського), Уповноваженого НКЗС СРСР при НК УСРР, листуванням з радянськими органами влади, які стосувалися діяльності республіканських та союзних повпредств і торгпредств. Особисті справи партійних номенклатурних працівників, що перебували на державній дипломатичній службі за рішенням політбюро ЦК КП(б)У, зосереджені в архівному фонді Центральної контрольної комісії КП(б)У (ф. 39). Листування з Народним комісаріатом пошти і телеграфу УСРР, доповідні записки РАТАУ в ЦК КП(б)У про особливості відбору інформації світових агентств, про розміщення інформації в газетах, висвітлюють форми та шляхи міжнародного телеграфного обміну, тобто налагодження комунікативних відносин між країнами, починаючи з 1921 р., що дуже важливо, бо саме перша половина 20-х років не досить вичерпно відображена в документах.

Інформація партійних органів вирізнялася ідеологічним змістом, мала оціночний характер, а в архівних фондах відсутні директивні постанови з міжнародних питань, крім окремих рішень політбюро 1921-1922 рр. щодо формування кадрового складу повпредств УСРР. Формуванням зовнішньої політики займалося політбюро ЦК ВКП(б), яке впливало на діяльність Комінтерну, встановлювало принципи відносин з кожною країною, хоча заявляло про дотримання принципів мирного співіснування.

Основна група джерел зберігається в архівних фондах радянських законодавчих та виконавчих органів влади. Зокрема, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК) мав безпосереднє відношення до ратифікації міжнародних угод, які супроводжувалися відповідними інформативними матеріалами, роботою сесій, а також займався питаннями про надання іноземцям громадянства України чи оптації їх національного громадянства. У фонді ВУЦВК Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО, ф. 1), збереглися «пресові зведення» бюро газетних вирізок та інформаційного підвідділу ВУЦВК, бюлетені РАТАУ та ІноРАТАУ, Бюлетень Управління уповноваженого НКЗС СРСР при РНК УСРР (ф. 1, оп. 2), які стосувалися висвітлення міжнародних подій. Вищий законодавчий орган УСРР переймався роботою багатьох громадських організацій Українського Червоного Хреста, Вищої ради фізкультури, Міжнародної організації допомоги революціонерам (МОДР), Центральної комісії допомоги дітям (ЦК Допдіту), а також підтримував зв'язки з міжнародними місіями в Україні, тому збереглися доповідні записки, протоколи засідань правлінь, різне службове листування, інструкції про порядок розміщення іноземної інформації та здійснення телеграфного зв'язку.

Офіційні документи (постанови, декрети, положення) друкувалися у фахових виданнях, а в архівах залишилися їх проекти з правками та зауваженнями перших осіб держави. Особові справи членів ВУЦВК, серед яких були і радянські дипломати, також зберігаються у його фондах, що дозволяє відтворити сторінки їх політичної біографії. В архівному фонді ВУЦВК є списки консульських представництв іноземних держав на території УСРР у жовтні 1924 р., тобто після ліквідації НКЗС УСРР, матеріали про перебування на Дніпрогесі відомого американського інженера Х. Купера, про надання громадянства іноземцям, про встановлення єдиного прапора УСРР на суднах спортивних делегацій у 1927 р. (ф. 1, оп. 3).

Центральною установою виконавчої влади в Україні був Раднарком УСРР (ф. 2), який представляв республіку у міжнародних відносинах. У його архівному фонді є положення про Раднарком, доповідні записки про стан зовнішньої торгівлі, огляди закордонної преси, листування про обмін дипломатичними місіями, проекти міжнародних угод.

Виходячи з тієї обставини, що УСРР була організаційно-функціонально самостійним суб'єктом міжнародних відносин до серпня 1923 р., основна маса документів і матеріалів зосереджена в архівному фонді Народного комісаріату закордонних справ УСРР (НКЗС УСРР) (ЦДАВО, ф. 4). Видова характеристика джерел засвідчує їх певну бюрократичну однорідність

та одноманітність: постанова ВУЦВК “Положення про НКЗС УСРР”, проекти декретів, інструкції про видачу дипломатичних та службових паспортів, зразки документів для оформлення віз та видачу паспортів, циркуляри та накази НКЗС УСРР, листування з повпредствами УСРР в Німеччині, Чехо-Словаччині, Польщі, Австрії, тексти вірчих грамот, титульні назви дипломатичних місій УСРР французькою мовою, їх листування з міжнародними організаціями, іменні списки на видачу закордонних паспортів та про відрядження радянських службовців за кордон, вербальні ноти НКЗС УСРР урядам інших країн, списки українських закордонних представництв УСРР в Польщі, Латвії, Естонії, Литві, Італії, Австрії, Німеччині, Чехо-Словаччині, протоколи засідань колегії НКЗС УСРР за участі Х.Раковського, В.Яковлева, С.Брона, О.Шумського, Є.Терлецького, листування Е.Квірінга та Х.Раковського у 1920 р. з приводу участі у міжнародних договорах, доповідні записки про політичне та економічне становище в європейських країнах, тексти договорів РНК УСРР з місією Ф.Нансена тощо. Наприклад, протокол №3 засідання Комісії з підготовки положення про об’єднані комісаріати від 3 лютого 1923 р. засвідчує початок розмежування повноважень між УСРР та СРСР щодо здійснення зовнішньої політики та міжнародних відносин. Важливу наукову цінність становлять листи повпреда УСРР в Австрії, Німеччині М.Левицького до Х.Раковського у серпні 1921 р., а також інше листування наркома з дипломатичними місіями радянської України, що зайвий раз підтверджує її статус самодіяльного суб’єкта міжнародних відносин.

Логічним, організаційно та функціонально доцільним було залучення архівних документів і матеріалів радянських представництв за кордоном. Зокрема, архівний фонд Повноважного представництва УСРР в Німеччині (ЦДАВО, ф.3692), хоч і виявився малочисельним за кількістю архівних справ, але зосереджені там документи мають надзвичайно велике пізнавальне значення. Наприклад, виписка із протоколу засідання політбюро ЦК КП(б)У від 4 липня 1922 р. вказує на безпосередню участь партійного органу у формуванні закордонних представництв та ідеологізації їх діяльності, а з листування між ними можна сформувати список перших українських радянських дипломатів В.Ауссем, Н.Калюжний, П.Дятлов, М.Левицький.

Репрезентативним за кількістю справ, їх інформаційним наповненням та різноманітністю джерел є архівний фонд Уповноваженого представника Наркомосу УСРР у Німеччині (ЦДАВО, ф.16). До різновиду масових документів можна віднести рахунки Торгпредства УСРР у Німеччині на закупівлю літератури та обладнання, які, крім валютних витрат, дозволяють з’ясувати зовнішньоекономічні пріоритети, безпосередні ділові взаємини з німецькими фірмами, їх інтенсивність, встановити перелік та обсяги науково-технічної і гуманітарної літератури. Подібним документом стали службові записки Уповноваженого НКО УСРР, які мали форму спеціального офіційного бланку. Їх налічувалося кілька сотень щороку, а листування досить інтенсивно відбувалось протягом 1922-1925 рр. та продовжувалося у наступні роки. Таким чином, Наркомос УСРР, маючи власне представництво, здійснював прямі і доволі широкі міжнародні зв’язки. Посвідчення про відрядження, списки осіб та їх реєстрація в Торгпредстві, умови перебування розкривають цей напрям міжнародних відносин українських вишів та науково-дослідних установ з іноземними фірмами, видавництвами, кінофабриками.

Галузеві наркомати представляли виконавчу систему влади, кожен з яких мав безпосереднє або опосередковане відношення до економічних, соціальних та науково-культурних зв’язків з європейськими країнами. Вважалося, що Народний комісаріат внутрішніх справ УСРР далекий від “справ зовнішніх”, однак виявлені в його архівному фонді документи та матеріали (ЦДАВО, ф.5) вказують на протилежне. На початку 1920-х років при НКВС діяв іноземний відділ, який займався реєстрацією іноземців, що прибували до України. Його діяльність можна простежити на основі циркулярів та інструкцій НКВС УСРР, які зосереджені у фонді. У ньому ж містяться матеріали про дипломатичні і службові паспорти, про порядок взаємин з іноземними консульствами.

Важлива інформація зосереджена у звітах про діяльність іноземного відділу НКВС УСРР за 1922 та 1923 рр., які стосуються набуття іноземцями громадянства УСРР та виходу з нього, доповідні записки, статистичні відомості губвиконкомів і окрвиконкомів про кількість

зареєстрованих в органах міліції іноземних громадян, а також листування про повернення біженців, про оптацію громадян Польщі та інших держав. Подібної інформації не мають жодні документи, навіть в архівному фонді НКЗС УСРР, які, за деяким винятком, не використовувалися істориками, на що вказує відсутність записів в аркушах про використання справ дослідниками. Це повною мірою стосується особистих анкет про надання паспортів та віз відряджуваним за кордон, заповнених радянськими спортсменами, футбольними командами та кожним футболістом, які виїздили на міжнародні змагання, відомими діячами культури, номенклатурними працівниками державних, партійних органів, наукових та освітніх установ. Документи мають особисте походження, тому що анкети мали фотографію і заповнювалися власноруч прохачем. Вони належали В.Коряку, М.Любченку, Я.Столярову, П.Фоміну, В.Десняку, Г.Юрі, Н.Ужвій, О.Мізерницькому, О.Попову та багатьом іншим. Без цих документів висвітлення міжнародних культурних зв'язків українських науковців, митців, спортсменів було б неповним. Важливо те, що перелічені документи стосувалися 1922-1929 рр., тобто інформаційно перекривали усі 20-ті роки ХХ ст. Навіть за особистими анкетами про візу та паспорт можна встановити географію зв'язків, не кажучи про вимоги до оформлення документів, а також про умови перебування іноземців на території УСРР, які були чітко виписані у відповідних нормативних актах, що зберігаються переважно в архівному фонді НКВС УСРР.

Міжнародні відносини в соціально-гуманітарній галузі простежуються, крім уже представлених документів та матеріалів державних установ, в архівних фондах Наркомату освіти УСРР (НКО УСРР) (ЦДАВО, ф.166), Наркомату охорони здоров'я (НКОЗ УСРР) (ЦДАВО, ф.342). Документи та матеріали, які зберігаються у фонді НКО УСРР, стосуються переважно організаційно-функціональних основ радянської системи освіти, але є також інформаційні носії про міжнародні наукові та культурно-освітні зв'язки: списки відряджуваних науковців, анкети та заяви про закордонні відрядження, особові справи (оп.12), звіти про відрядження (оп.9), замовлення вишів на придбання обладнання для дослідних лабораторій, періодичних видань. Подібні документи відклалися також у фонді Уповноваженого комісії сприяння вченим при Раднаркомі УРСР (ЦДАВО, ф.331), особливо звіти про перебування учених за кордоном, їх списки, рахунки про фінансування відряджень, протоколи засідання Комісії про розгляд заяв відряджуваних.

Особливості книгообміну між Україною та європейськими країнами, взаємини з іноземними видавництвами досліджуються за документами, що зберігаються в архівному фонді Державного видавничого об'єднання України (ДВОУ) (ЦДАВО, ф.177). Вони зафіксували перелік провідних видавничих фірм Німеччини, Чехо-Словаччини, Австрії, Польщі, Англії, які мали безпосередні зв'язки з радянськими видавництвами, вищими навчальними закладами, торговими представництвами. В архівах містяться матеріали листування з Німецьким товариством науки, з торговим представництвом СРСР в Австрії, з Ризьким видавництвом "Книга для всіх", з Торгпредством СРСР в Чехо-Словаччині та іншими фірмами і торговими установами про книгообмін. В архівному фонді ДВОУ є матеріали про діяльність Всеукраїнського товариства культзв'язку із закордоном, Закордонбюро при ДВУ, його плани роботи і повноваження, листування з іноземними бібліотеками, списки на замовлення літератури. На основі цих документів і матеріалів можна показати географію міжбібліотечного обміну книгами, співпрацю українських та зарубіжних видавництв.

Міжнародна діяльність Українського Червоного Хреста відображена в матеріалах Наркомату охорони здоров'я, але найбільша колекція документів зосереджена у фонді Центральної комісії допомоги дітям при ВУЦВК (ЦК Допдіт) (ЦДАВО, ф.283). Тут міститься листування Головної управи УЧХ з його закордонними представництвами та Міжнародним Червоним Хрестом, протоколи засідання президії УЧХ, закордонні бюлетені УЧХ, звіти про діяльність. Хронологічно та інформативно документи охоплюють 1921-1929 рр., висвітлюючи основні етапи та організаційні форми роботи УЧХ, його відносини з міжнародними організаціями. Найповніше вони представлені за 1920-1923 рр., тобто період голоду у південних районах УСРР, коли діяла Центральна рада захисту дітей при Раднаркомі

УСРР (ЦДАВО, ф.20), а також міжнародні місії допомоги, хоча архівні документи про їх роботу дублюються. Цікавими є архівні фонди Комітету допомоги голодуючим в Україні, організованого в Берліні (ЦДАВО, ф.4427), а також аналогічного комітету в Празі, заснованого Т.Масариком та його дружиною А.Масарик (ЦДАВО, ф.3991).

Джерелознавче структурування документів і матеріалів економічного блоку доцільно проводити шляхом вивчення справ архівних фондів основних наркоматів, які також зберігаються у ЦДАВО України. Здійснення зовнішньої торгівлі УСРР, участь провідних галузевих трестів в експорті та імпорті, службові відрядження інженерів, використання іноземних спеціалістів в українській промисловості, закупівля технічного обладнання, співробітництво іноземних фірм з республіканськими та союзними трестами на території УСРР розглянуто на матеріалах Вищої ради народного господарства УСРР (ВРНГ УСРР) (ЦДАВО, ф.34). Документи, якщо брати до уваги їх форму та службове походження, є однотипними: постанови, протоколи, положення, резолюції, пояснювальні і доповідні записки господарських органів, статистична звітність, довідки, різні службові листування, експортні плани трестів, довідки про імпорт державних контор та об'єднань, звіти про експорт тресту "Донвугілля", Південмаштресту, Південрудтресту, різні імпортні плани, кон'юнктурні огляди зовнішніх ринків, накази, циркуляри, листування закордонних представництв трестів, звіти Держторгу, акціонерних товариств про зовнішню торгівлю, заявки на імпорт технічного обладнання, рапорти тощо. Інформаційно та хронологічно перелічені документи охоплюють 1920-ті роки, дозволяють докладно висвітлити експорт та імпорт промислово- і сільськогосподарської продукції, розкрити розвиток зовнішньої торгівлі державних та акціонерних об'єднань у повному обсязі. Джерела вичерпні і повні, тому незрозуміла відсутність науково-історичних досліджень з історії зовнішньої торгівлі УСРР у досліджувані роки, яку вона фактично здійснювала. Науково-технічні міжнародні зв'язки, що мали форму взаємного співробітництва, також знаходять відображення в архівних документах ВРНГ УСРР.

Особливості зовнішньої торгівлі УСРР знайшли відображення в архівному фонді Народного комісаріату постачання УСРР (Наркомпостач УСРР) (ЦДАВО, ф.423), а також Уповноваженого Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР при РНК УСРР (ЦДАВО, ф.424). Звіт про діяльність Укрзовнішторгу в Англії за 1924/25 р., інформаційні огляди та доповідні записки про роботу торгпредств УСРР в Чехо-Словаччині, Туреччині за 1921/22 р., доповідна записка Укрдержплану про "Підсумки і потреби зовнішньої торгівлі України" у 1925 р., звіт про діяльність Української експортно-імпоротної контори (Укрзовнішторг) за 1922 р., звіт представництва Наркомвнуторгу УСРР і Укрдержторгу при Торгпредстві СРСР в Німеччині за перший квартал 1926/27 р., звіт Укрдержторгу при Торгпредстві СРСР в Австрії за 1924/25 р., звіт торгпредства УСРР в Польщі за 1922 р. та інші розкривають два важливих аспекти міжнародних економічних зв'язків УСРР: безпосередньо самодіяльного у 1921-1923 рр. та представницько-опосередкованого протягом другої половини 1920-х років.

Звіт представництва Уповноваженого Наркомзовнішторгу СРСР при РНК УСРР за 1925/26 р., а також представництва Наркомвнуторгу і Держторгу УСРР за другий квартал 1926/27 р. дає усі підстави говорити про спільне здійснення зовнішньої торгівлі, про дольову участь України. З архівних документів випливає, що статут Всеукраїнської державної торгової контори по експорту та імпорту (Укрдержторг УСРР) затвердив Раднарком УСРР, хоча згідно із "Положенням про Наркомзовнішторг СРСР" від 12 листопада 1923 р. республіканські держторги підпорядковувалися союзним відомствам. Документи, що зберігаються в об'єднаному фонді двох установ, зафіксували унікальну та вичерпну статистику, яка не знайшла відображення в офіційних виданнях. Безпосереднє відношення до висвітлення зовнішньої торгівлі УСРР мають документи Української економічної наради (УЕН при РНК УСРР) (ЦДАВО, ф.3040), хоча там зосереджені головним чином нормативно-правові акти, статuti підприємств та різних господарських об'єднань. Акти їх обстежень та матеріали до них виявлено в архівному фонді Народного комісаріату Робітничо-селянської інспекції (НК РСІ УСРР) (ЦДАВО, ф.539).

Формування організаційно-функціональної системи міжнародного залізничного, водного та повітряного сполучення, яке демонструвало не лише цивілізаційний рівень країни, а й її комунікативну здатність, можна з'ясувати із використанням різних груп джерел. В архівах є матеріали, але вони розпорошені по фондах галузевих наркоматів та відомств, особливо господарсько-економічного спрямування. Концентровано ці матеріали зберігаються у фонді Управління уповноваженого Народного комісаріату пошт і телеграфів РРФСР при РНК УСРР (Уповнаркомпоштель) (ЦДАВО, ф.185), Південного округу шляхів сполучення (ЦДАВО, ф.183). Однак вони не дають вичерпної інформації про мережу міжнародного залізничного сполучення.

Особливості поштового обміну між країнами, крім дипломатичної пошти, основні напрями руху міжнародних потягів через прикордонні вузлові станції УСРР можна відтворити за сукупністю різних джерел. Певною мірою це стосується також становлення міжнародного повітряного сполучення, ролі і місця відповідних структур УСРР у пасажирських та вантажних перевезеннях. Саме з цією метою у 1922 р. в Харкові було створено Українське товариство повітряних шляхів (*“Укрповітрошлях”*), яке мало офіційну назву Управління українським повітряним зв'язком Всесоюзного товариства цивільного, повітряного флоту *“Укрповітрошлях”* (ЦДАВО, ф.184). Документи про міжнародні зв'язки становлять незначну частину, але фіксують важливу інформацію. Вони розкривають співробітництво України з німецькими, французькими та англійськими авіаційними підприємствами, відомими авіакомпаніями, висвітлюють технологічну залежність від них, умови придбання літаків, відкриття перших внутрішніх міжреспубліканських та міжнародних повітряних ліній, безпосередню участь українських радянських авіаторів в обслуговуванні міжнародних рейсів.

Листування *“Укрповітрошляху”* з міжнародними організаціями стосувалося обговорення умов членства в Міжнародній авіатранспортній асоціації, а також співпраці з такими відомими авіафірмами як *“Дерулуфт”*, *“Аерогеодетік”*, *“Юнкерсверке”*, *“Луфтганза”*. Фактологічний матеріал, що міститься в цих джерелах, засвідчує перші кроки української транспортної авіації, форми її співпраці з європейськими фірмами та компаніями.

В архівних фондах ЦДАВО України зосереджена велика кількість архівних справ, які всебічно і досить вичерпно розкривають зовнішньоторговельну діяльність української кооперації. Зокрема, в архівному фонді Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації *“Сільський Господар”* (ЦДАВО, ф.290) збереглися документи і матеріали про закупівлю кооперацією України сільськогосподарської техніки в Чехо-Словаччині, про експорт хліба до європейських країн та сільгоспманенту до Туреччини, про діяльність закордонних представництв української кооперації. Архівні документи висвітлюють експортну діяльність Всеукраїнської спілки скотарсько-молочарської кооперації *“Добробут”* (ЦДАВО, ф.325), її представництво за кордоном, роль і місце серед світових експортерів продукції тваринництва, а також участь у зовнішній торгівлі Всеукраїнської спілки садово-городніх, виноградарських і бджільницьких кооперативів (*“Укрплодосілка”*) (ЦДАВО, ф.323), Всеукраїнського кооперативного товариства по збуту й експорту продуктів птахівництва (*“Кооптах”*) [ЦДАВО, ф.308]. У них збереглися річні звіти кооперативних спілок з повним викладом зовнішньої торгівлі, накази, інструкції стосовно заготівель продукції на експорт, статистичні відомості про обсяги вивозу товарів, листування з іноземними фірмами та представництвами, протоколи засідань правління з обговоренням питань експортної діяльності, листування з Торгпредством СРСР та українськими кооперативними представництвами.

Систематизовані документи і матеріали про діяльність українських кооператорів в Англії та Німеччині зосереджені в архівному фонді Об'єднаного закордонного представництва українських кооперативних спілок у Лондоні (*“Коопукр”* у Лондоні) (ЦДАВО, ф.807), яке діяло протягом 1924-1930 рр., тобто за умов союзного зовнішньоекономічного курсу, але уособлювало самодіяльний вихід української кооперації на світовий ринок.

В архівному фонді є постанова уряду про надання українській кооперації права безпосереднього виходу на закордонні ринки, яке ніхто не скасував, хоча намагалися

обмежити; циркуляри, розпорядження та інструкції Торгпредства СРСР в Лондоні, “Українбанку”, Вукопспілки і правління “Сільського Господаря” про створення закордонних представництв української кооперації в Лондоні, Берліні та Канаді, установчий договір про заснування кооперативного представництва в Лондоні, експортні та імпорتنі плани, доповіді про кон’юнктуру закордонного ринку, звіти про хід торговельних операцій, статистичні матеріали про торгівлю. Збереглося листування керівництва “Коопукру” з Х.Раковським, з союзними торговими представництвами.

В архівних фондах акціонерних товариств та об’єднань, які мали статус спільних міжнародних або зовнішньоторговельних організацій, зберігаються документи про їхню експортну діяльність. Зокрема, цінними є матеріали і документи Всеукраїнського відділення Російсько-Австрійського торговельного акціонерного товариства (Всеукраїнське відділення Ратат) (ЦДАВО, ф.389), Всеукраїнської контори Акціонерного російського товариства торгівлі (Всеукраїнська контора РОСТТ) (ЦДАВО, ф.402), Всеукраїнської контори Всесоюзного державного акціонерного товариства торгівлі хлібними та іншими сільськогосподарськими продуктами (Всеукраїнська контора “Союзхліб”) (ЦДАВО, ф.776), які суттєво доповнюють джерела інформації з історії розвитку міжнародних економічних зв’язків УСРР.

Таким чином, архівні документи і матеріали зберігають доволі багату інформацію системного характеру, яка є репрезентативною і цілком достатньою для здійснення різнопланових науково-історичних досліджень, присвячених міжнародним зв’язкам УСРР у 1920-ті роки.

Отримано 24.03.2014